

NERGİS ERTÜRK
Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik

NERGİS ERTÜRK Pennsylvania State Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat alanında doçent doktordur. 2006 senesinde Columbia Üniversitesi İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nden doktorasını aldı. Binghamton Üniversitesi'nde (SUNY) dersler verdi, Columbia Üniversitesi ve Brown Üniversitesi'nde araştırmacı olarak bulundu. *PMLA*, *Modernism/Modernity*, *boundary 2*, *New Literary History*, *Interventions*, *Middle Eastern Literatures* ve *Jadaliyya* dergilerinde makaleleri yayımlandı. 2013 senesinden beri *boundary 2* dergisi yayın kurulunda yer almaktadır. Yazar; modern Türk edebiyatı, kültür ve düşünce tarihi, erken dönem Sovyet edebiyatı ve kültürü ile karşılaştırmalı (post)kolonyalizmler, modernizmler ve yapısöküm üzerine çalışmaktadır.

Grammatology and Literary Modernity in Turkey

© 2011 Oxford University Press, Inc.

İletişim Yayınları 2600 • Edebiyat Eleştirisi Dizisi 61

ISBN-13: 978-975-05-2361-8

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2018, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NERGİS ERTÜRK

Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik

Grammarology and Literary Modernity in Turkey

ÇEVİREN *Merve Tabur*

Brian'a...

Metinde referans verilen yabancı dillerdeki eserlerin Türkçe çevirileri
Kaynakça'da belirtilmiştir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR..... 9

ÖNSÖZ

**Milliyetçilik, Karşılaştırmacılık
ve Dışarının Sömürgeleştirilmesi**..... 13

GİRİŞ

اول, Ol ya da Öl: Sesmerkezciliğin Riskleri..... 23

Genel bakış: Türkiye’de sesmerkezcilik..... 26

Türler ve hareketlerin yanında ve ötesinde..... 46

Edebiyat kuramı ve alan çalışmaları arasında,
edebiyatın kıyasından 52

BİRİNCİ KISIM

Başarısız Devrim

BİRİNCİ BÖLÜM

Serbest Kalan Sözcükler..... 63

“İletişim devrimi”ni yeniden değerlendirmek..... 67

Osmanlıcanın peşinde..... 84

Sesmerkezciliğin üstesinden gelmek..... 102

İKİNCİ BÖLÜM

Milliyetçiliğin Gramatolojisi	121
Ölümün dili.....	127
Harf darbesi.....	146
Türk edebi modernliğinin "hontolojisi" [<i>hauntology</i>].....	167

İKİNCİ KISIM

Öteki-Yazımlar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Saatleri Ayarlama Enstitüsü:

Mekanikleşmiş bir Dili Mesken Tutmak	177
Tanpınar'ın üç sesi.....	177
Ölüm anlatısı olarak özyaşamöyküsü.....	185
İroninin dil politikası.....	194
Mekanikleşmiş bir dili mesken tutmak.....	205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Safa'nın Çevirisi ve Ondan Arta Kalanlar	213
Safa'nın yazı makinesi.....	220
Çeviri sahneleri.....	228
Nazire karşılaştırması.....	243

BEŞİNCİ BÖLÜM

Nâzım'ın Hayalet-Yazımı	249
1929'un "fütürist an"ı.....	254
Edebi komünizm.....	259
Nâzım'ın dünya edebiyat cumhuriyeti.....	273

SONUÇ

Edebi Müşterek Üzerine	281
ÇEVİRİ SÖZLÜĞÜ	287
KAYNAKÇA	293
DİZİN	315

TEŞEKKÜR

Bu kitap birçok açıdan 1999 ila 2006 yıllarında (artık Enstitü olan) Columbia Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat ve Toplum Merkezi'ndeki lisansüstü çalışmalarım sırasında yürütülmekte olan eşsiz bir disiplinlerarası diyalogun ürünüdür. Bu diyaloga Columbia'nın İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü ile Orta Doğu ve Asya Dilleri ve Kültürleri Bölümü'ndeki öğretim görevlileri, lisansüstü öğrenciler ve davetli misafirler dahil oldu. David Damrosch, Ursula Heise ve Nader Sohrabi başından beri bu proje ile ilgili çalışmalarımı azimle desteklediler. Martin Pucher ve Sibel Erol kitabın ortaya çıkış safhasında değerli yorumlarda bulundular. Gayatri Chakravorty Spivak'ın üzerimdeki etkisi büyüktür. 2007 ilkbaharında Karşılaştırmalı Edebiyat ve Toplum Merkezi'nden aldığım burs için bilhassa minnettarım. Brown Üniversitesi'nin Cogut Beşeri Bilimler Merkezi'nde misafir araştırmacı olarak bulunduğum 2008 sonbahar döneminde kitap çalışması ilerleme kaydetti. Brown'da unutulmayacak bir dönem geçirmemin sağlanmasında oynadıkları rolden ötürü Michael Steinberg'e, Cogut Merkezi çalışanlarına ve 2008 Akademisyenler Semineri katılımcılarına minnettarım.

SUNY Binghamton Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü ile Pennsylvania Devlet Üniversitesi'nin Karşılaştırmalı

Edebiyat ve İngilizce Bölümleri'nde görev yapmakta olan meslektaşlarımın desteği olmadan bu kitabı tam istediğim şekle sokamazdım. Luiza Moreira, Gisela Brinker-Gabler ve Elif Şendur Binghamton'da geçirdiğim süre boyunca inanılmaz derecede nazik ve cömert davrandılar. Onlara teşekkür edebileceğimden çok daha fazla şekilde bana yardımı dokunan Juana Celia Djelal ve Djelal Kadir Pennsylvania'nın merkezinde, evimden uzakta, bana ikinci bir ev sundular. Binghamton, Brown ve Penn State'te verdiğim "Karşılaştırmanın Hayaletleri" isimli seminerime katılanlar, bu kitabı oluşturan bir dizi teorik metin ve söylemi yeniden okumama ve yeniden yorumlamama yardımcı oldular. Beyza Atmaca ve Veli Yaşın modern Türk edebiyatına yaklaşımlarıyla özel bir ilham kaynağı oldular.

Sanja Bahun, Nader Sohrabi, Shaden Tageldin, Harriet Stone, Jeffrey Sacks, Pericles Lewis, David Damrosch, Elias Khoury ve Özen Nergis Dolcerocca Modernist Çalışmalar Derneği'nin 2006'daki yıllık toplantısında, Columbia Üniversitesi'ndeki Osmanlı ve Türk Çalışmaları Semineri'nde, Berlin-Brandenburg Fen Bilimleri ve Beşeri Bilimler Akademisi'nin "Europa im Nahen Ostan-Der Nahe Osten in Europa" [Yakın Doğu'da Avrupa-Avrupa'da Yakın Doğu] programında, St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde, Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği'nin 2008 ve 2009'daki yıllık toplantılarında, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde, New York Üniversitesi/Eugene Lang Koleji'nde ve The New School'daki Kevorkian Yakın Doğu Çalışmaları Merkezi'nde çalışmamı dinleyicilere sunmam için bana olanak sağladılar. Beni *boundary 2* dergisine katkıda bulunmaya davet ettikleri için Aamir Mufti ile Paul Bové'ye ve ayrıca Pittsburgh Üniversitesi'ne bir ziyaretim sırasında fikir alışverişine sebep oldukları ve ilham verdikleri için *boundary 2* yayın kurulu üyelerine teşekkür ederim.

Oxford Üniversitesi Yayınları'nda bu projeyi hevesle desteklediği için Shannon McLahlan'a ve bütün sorularımı sabırla cevapladığı için Brendan O'Neill'e teşekkür ederim. Üretim sürecine göz kulak olduğu için Rick Stinson'a da teşekkür etmek isterim. Oxford Üniversitesi Yayınları'nın anonim hakemlerin-

den ikisine, bu kitabın önceki bir taslağına geri bildirim yaparken gösterdikleri titiz profesyonellikten ötürü minnettarım. Son taslağı hazırlarken onların yorumları ve önerilerinden çok faydalandım. Ayrıca, beni Tuna Baltacıoğlu ile iletişime geçiren Tufan Buzpınar'a ve kitabın içinde yer alan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından hazırlanmış çizelgelerin çoğaltılmasına izin verdikleri için Tuna Baltacıoğlu ve Tansı Baltacıoğlu Yıldırım'e de teşekkür ederim.

Özge Serin ile olan on yıllık arkadaşlığım bu kitaba temel açılardan damgasını vurmuştur. Onun eşine ender rastlanan analitik ve yaratıcı kuramsal zekâsı bana yeni düşünce dünyaları açtı. Telefon ve e-mail aracılığıyla ve okyanus ötesi uçuşlarda devam ettirdiğimiz diyaloga damgasını vuran arkadaşlık etiğı için ona müteşekkirim. Hayat yolunda pek çok evreden kendisiyle beraber geçtiğim Suzan Yalman, sorduğum bin bir türlü soruya cevaben kütüphanesine göz atmaktan asla çekinmeyen, son derece cömert bir kişisel ve entelektüel arkadaştır. Türkiye, Birleşik Devletler ve başka yerlerdeki sayısız arkadaşımın her birine bu kitabı yazarken bana sabırla kulak verdikleri için minnettarım. Birkaçının ismini vermek gerekirse: Zeynep Akon, Elif Akçalı, Ben Conisbee Baer, Angela Bayer, Constantine Caramanis, Güliz Dinç, Maureen Hickey, Esmâ İçen, Zeynep İnanoğlu, Olgu İçöz, Paul Lekas, Göze Saner, Siona Wilson ve Chad Wolfe.

Cantagallolar, Lennonlar ve Angellar beni ailelerinin bir üyesi gibi karşıladılar; Linda Cantagallo ile Karen ve Michael Lennon'ın cömertliğı ve inceliğine duyduğum minneti sözcüklerle ifade etmem mümkün değıl. Ertürkler, Çamlıcalar ve Duralar –özellikle de annem ve babam Feza ve Nejat Ertürk ile büyükannelerim Enise Çamlıca ve Suzan Ertürk– bitmek bilmeyen bu “edebiyat arayışı” bir anlam ifade etmeyi başaramadığımda bile bana koşulsuz destek verdiler. Tamamiyle meçhul ve yabancı bir ufuk karşısında, sunulan lütuf karşılığında hiçbir şey beklemeden verebilmek sevgiyi sınayan nihai deneyimdir. Bu kitap, onların her biriyle bunca yıldır başka bir dilde sürdürmekte olduğum bir diyalogdur.

Bu kitap, 20. yüzyılın sonunda başka bir zamanda, başka bir Őehirde, kitaplarla dolu bir sokakta tanıştığım Brian Lennon'a ithaf edilmiştir. O gün bugündür birbirimize dil bahşediyoruz.

Burada ifade edilen görüşler ve her hatanın sorumluluğu yalnızca bana aittir.

ÖNSÖZ

Milliyetçilik, Karşılaştırmacılık ve Dışarının Sömürgeleştirilmesi

Pozitivizmin kurucu düşünürü Auguste Comte, inkılapçı Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği 4 Şubat 1853 tarihli coşkulu bir mektupta, “Doğu ve Batı yüzyıllardır ... evrensel dini aramaktadır” yazmıştı. Osmanlıları Comte'un pozitivist “insanlık dini”ne davet eden bu mektup, basitliği ve işlevselliğinden dolayı İslâm'ı övüyor; Müslümanların, Batı'da patlak veren toplumsal karmaşa riskine girmeden, İslâm teolojisinden “insanlık kültü”ne doğru evrilebileceklerini öne sürüyordu. Comte'un tahayyülünde Osmanlı Devleti'nin modernleşme projeleri Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı dünyalarının tarihsel bir sentezini vaat ediyordu.

Türkiye'nin Doğu ile Batı, ya da Doğu İslâm ile Batı Hristiyanlık kültürleri arasında bir köprü işlevi gördüğüne ilişkin daha yaygın (fakat en az yukarıdaki kadar pozitivist) bir genelleme, 150 yıldan fazla bir süre sonra, Türkiye Cumhuriyeti'ni ulusal ve ulus-aşırı elit-liberal jeopolitik fantezilerin merkezine yerleştiren tarihsel bir konjonktürde hâlâ varlığını sürdürüyor. Bu görüş çerçevesinde, Türkçe edebiyata yönelik küresel yaklaşım bugün büyük ölçüde “kültürlerin iç içe geçişi ve çatışmasına ilişkin yeni simgeler”in¹ oluşturduğu eleştirel saha ile sınırlı

1 Bunlar tabii ki de, 2006 edebiyat ödülünü Orhan Pamuk'un kazandığını ilan eden Nobel komitesinin sözleridir. Pamuk'un *Kar* romanı, Türkçe edebiyat

kalmıştır – bu tür fantezileri hem yansıtan hem de yeniden üreten bir sınırlamadır bu. Türkiye'nin coğrafi ve kültürel komşusu Irak'ın 2003'teki askeri işgalinin ilk safhasında Türk edebiyatının ad aktarması yoluyla, öze indirgenmiş kültürel farklılığın uzlaştırıcısı olarak sahiplenilmesi savaşın ekonomik, siyasi ve insani gerçeklerine ilişkin temel soruların savuşturulmasını mümkün kıldı. Bu durum, takip eden yılların siyasi ikliminde Türklerin “ılımlı İslâm demokrasisi” modelinin, *tam kararında* bir farklılık ile birleşmiş bir dünya için verilebilecek makul bir taviz olarak yeniden konumlandırılmasına da olanak sağladı.

Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik'teki amaçlarımdan biri, şu sıralar ulusunun hem temsilcisi hem de eleştirmeni rolüne sıkıştırılan Nobel ödüllü karizmatik tek bir Türk'te yoğunlaşmış bu küresel uzlaşma fantezisine ve bu yazarın ardında bıraktığı (çoğunlukla iyi anlaşılmayan ve sonuçsuz kalan) yerel ve ulus-aşırı tartışmalar silsilesine sekte vurmaktır. Okuyucularına (kanaatleri hangi yönde olursa olsun) Pamuk'un, Türk edebiyatında Avrupa modeli üzerine kurulmuş bir modernizm “olmadığı” yönündeki iddiasının² kuvvetini hatırlatarak modern Türk edebiyatının 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadarki tarihini yeniden düşünmemizi öneriyorum. Bununla birlikte, modern Türk edebiyatının gerçekçilik ve Romantizm gibi Avrupai edebi akımlar ya da hareketler ve roman gibi Avrupai türler tarafından şekillendirildiğini öne süren eleştirel kibre karşı çıkıyorum. Bu kitap bu tarz genel geçer bilgiler sunmak yerine, odak noktasında dikkate değer bir değişiklik yaparak yeni baskı ve çeviri teknolojilerinin yükselişiyle birlikte Türkçe yazının uğradığı dönüşüme ve bu teknolojilerin eşlik ettiği yazım pratiğindeki tarihsel değişimlere bakıyor.

Dönüşüme aracılık eden bu tür etkenler arasında, Osmanlı Türkçesinin 19. yüzyılda sözcük dağarcığı ve dilbilgisi bakımından sadeleştirilmesini ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin

üretimini küresel edebiyat piyasası tarafından bu şekilde aşırı çıkarıcı bir yaklaşımla sahiplenilmesini sorunsallaştırmaya adanmış bir çeşit meta-roman olarak okunabilir. Bu konuyla ilgili, “Those Outside the Scene: *Snow* in the World Republic of Letters” başlıklı makaleme bakınız.

2 Pamuk, “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernizmi” s. 43.

modern Türkçeyi her açıdan rasyonelleştirme girişimine ta-
nıklık eden, konuşma kesitinin yazılı kesitten ayrımını gider-
mek üzere yapılan 20. yüzyılın kapsamlı dil reformlarını vur-
guluyorum. Fars-Arap alfabesinin 1928’de fonetik Latin alfabe-
si ile değiştirilmesini ve bunu takiben dilin Arapça ve Farsça-
dan alınmış sözcüklerden arındırılmasını modern sesmerkezci-
liğin (ya da konuşma dilinin programlı bir biçimde yazılı form-
lardan üstün tutulmasının) uzun tarihi içine yerleştiriyorum.
Ayrıca, bugün bildiğimiz şekliyle Türk edebiyatında modernli-
ğin uzlaştırılmamış çelişkilerinin en iyi, yazım pratigindeki ta-
rihsel olarak belirlenmiş bu değişimler bağlamında incelenec-
ğini öne sürüyorum.

Diğer edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatı çalışmaların-
da da tür ve hareket –ya da akım– bazı edebiyat tarihçiliği, her-
hangi bir edebi türün ya da aktarım örüntüsünün kurallarının
dilsel dolayımı olgusunu sıklıkla sorgusuz sualsiz kabul eder.
Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik, edebiyat üretiminin
nesnelliği hususunda, birtakım olguların kendinden menkul
olduğunu öne süren, üzerine fazla kafa yorulmamış varsayım-
lara karşı çıkıyor. Türk romanının tarihsel olarak, içsel bir an-
latı sesini nesnel bir dış dünya ile birleştiren bir kurgu biçimi
olarak ortaya çıkışını mümkün kılanın, her şeyden önce, mo-
dern Türkçede dilsel sesmerkezciliğin önem kazanması oldu-
ğunu iddia ediyor. Dahası, hem konu hem de yapı bakımından
edebiyat üretiminin dolayımı üzerine fikir yürütmenin, yazı-
nın tarihsel dönüşümü sayesinde, birçok modern Türkçe ede-
biyat eserinin kendisinde de önemli bir unsur haline geldiği
görülebilir. *Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*’te oku-
duğum edebi eserler bize, Türkiye’nin modern edebiyat arşivi-
nin onu vücuda getiren yazım pratikleri üzerine mütemadiyen
fikir yürütmesi sürecinin hem örneklerini hem de kanunlarını
sunuyor. (Bu arşiv, kendi olasılık koşullarının tarihsel belirle-
nimindeki hızlı ve şiddetli değişimin son derece bilincindedir.)
Bu tarz eserlerin böylelikle Türk dilinin millileştirilmesine iliş-
kin birbirine rakip olması muhtemel kendi tarihsel anlatılarını
sunduğunu öne sürüyorum. Avrupa merkezci eleştirel söylem-

deki baskın eğilim, Türk dil ve edebiyat tarihinin Avrupa-ötesi farklılığını bir yandan asgariye indirmek bir yandan da rasyonel modernite arzusunun başarıyla sonuçlandığı nokta olarak idealleştirmek yönündedir. Benim burada okuduğum edebi metinler ise tamamen farklı bir eleştirel anlatı öneriyor. Bu “kendi kendini ameliyat etme” olarak adlandırabileceğimiz yoğun bir kendine yabancılaşma anlatısıdır. Dünya tarihinin 20. yüzyılında gerçekleşen milliyetçi dil reformlarının ne emperyal ne de sömürgecilik karşıtı tarihlerine tamamen ait olan modern Türk gramatolojisinin, modernitenin örtbas ya da inkâr edilmesi artık mümkün olmayan ve kendi kendini tüketen şiddetine dair bir sınır anlatısı ortaya çıktığını ileri sürüyorum.

Türk edebiyatında modernliğin tarihini tam da bu şekilde, günümüz konjonktüründe yeniden ele almak için bir sebep daha var. Çağdaş dünya edebiyatı (ya da küresel edebiyat) araştırmaları ile kültürel çalışmaların Birleşik Devletler’de yakın zamanda yeniden gelişmesinde rol oynayan oldukça önemli bir unsur, Türkiye’nin (özellikle de iki dünya savaşı arasındaki dönemde İstanbul şehrinin akademik çevresinin) cömert bir biçimde savaş sonrası karşılaştırmalı edebiyatın hakiki doğum yeri olarak tahayyül edilmesi olmuştur. Bugün karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının kendisini Nazi döneminde Almanya’dan sürülen Yahudi aydınların dilbilimsel eleştiri geleneği içinde konumlandırması, tarihsel bir geçiş alanı ve sınırdaki bir mekân olarak ele alınan modern Türkiye aracılığıyla gerçekleşmektedir. Zira bu aydınlar Birleşik Devletler’e göç etmeden önce İstanbul Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak çalışmışlardı. Uzun zaman önce Edward W. Said, Erich Auerbach’ın Türkiye’ye sürüldüğü gerçeğini ve bu sürgünün koşullarını, (bugün Birleşik Devletler’de uygulandığı şekliyle) karşılaştırmalı edebiyat görüşünün kurucu unsuru kılmıştı.³ Daha yakın

3 Said’in *The World, the Text, and the Critic*’teki makalesine bakınız. Said burada, Auerbach’ın *Mimesis*’inin “varlığını tam da Batı’nın dışına –Doğu’ya– sürülme ve yurtsuzluk olgusuna borçlu olduğunu”nu belirtir. “*Mimesis*, çoğu zaman sanıldığının aksine, Batı’nın kültürel geleneğinin muazzam bir yeniden tasdik değildir sadece, aynı zamanda ona ciddi derecede yabancılaşma üzerine inşa edilmiş bir eserdir” (s. 8). Said’e göre sürgündeki Auerbach kültürel yabancı-

zamanda Emily Apter, Auerbach'ın meslektaşı Leo Spitzer'in Türkiye sürgününde, "Türk dil politikalarının, Avrupa'nın dil-bilimsel hümanizmiyle geçici olarak kesişmesi" (s. 50) şeklinde ifade ettiği durumu incelemiştir. Görünen o ki Spitzer, Auerbach'ın aksine, Türkiye'de ikamet ettiği süre içinde Türk dilinde okuma ve yazmayı öğrenmişti. Apter'e göre, Spitzer'ın "dilsel kozmopolitliği"nin perde arkasında dilin Cumhuriyet Türkiye'sinde geçirdiği tarihsel açıdan radikal dönüşüm yer alır. Ve bu kozmopolitlik, kurulduğu en yakın tarihte karşılaş-tırmalı edebiyatın çevirisel ulus-aşırı [*translational-transnational*] küreselliğine tanıklık eder.⁴

Türkiye'de Gramatoloji ve Edebi Modernlik daha dar anlamda Türk edebiyatı araştırmalarına odaklanıyor olsa da, Türkiye'yi çevirisel ulus-aşırı bir disiplinlerlik sahası olarak betimleyen ve genelde dağıtımı daha yaygın olan bu külliyattan da eşit derecede bahsediyor. Bir bakıma bu kitap, bu literatürlerin en mü-him temas noktasını burada arayarak, diyaloga çağırıldığı eser-ler ile (ve onlar arasında) uzlaşa sağlayabilmek için yeni bir alan açmayı hedefliyor. Said ve Apter'in karşılaştırmalı-eleştirel ta-rihleri, tercih ya da zorunluluk gereği, İstanbul'daki Avrupalı sürgünlerin faaliyetlerinde birleşmektedir. Bu aşamada benim buradaki hedefim, bu tarihlere Türk edebiyatının aynı anda hem somut hem de hayaletleştirilmiş mekânsızlığını ya da "var

laşmasını yeni bir dünyevi eleştirinin temeline yerleştiren model bir "seküler" entelektüeldir.

4 Apter, Spitzer'in "En apprenant le turc" [Türkçeyi Öğrenirken] başlıklı makalesinin 1934 ve 1935'te *Varlık* dergisinde üç parça halinde yayımlanan Türkçe çevirisinin, Spitzer'i "postkolonyal hümanizm" in (s. 53) ve "dünyevi" azınlık karşılaş-tırmacılığın öncüsü" (s. 45) olarak gösterdiğini iddia ediyor. Elbette Spitzer'in makalesinin gün ışığına çıkarılması, 20. yüzyıl karşılaştırmalı edebiyatı için üretken olduğu kadar karmaşık bir mirasın oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Fakat bu makaledeki Şarkiyatçılığı görmezden gelmek doğru olmaz (ki Apter bu meseleye pek eğilmiyor). "En apprenant le turc" Latin (Roman) filolojik yorumbilimi ile Şarkiyatçı dilbiliminin bir karşılaşması olarak görülebilir. Burada filolog, konuyla ilgili üstün vasıfları olmaksızın, genel olarak Hint-Avrupa dillerinden açıkça daha duygusal, daha az soyut ve daha mantıksız olduğunu düşündüğü bir dile duyduğu "sevgi"den bahsetmektedir. Spitzer'in bu makalede kullandığı birincil kaynaklar arasında Deny, *Grammaire de la langue turque* (1921) ve Sandfeld, *Linguistique balkanique* (1930) gibi Avrupa Türkolojisi metinlerinin yer alması şartıtcı değildir.

ama yok”luğunu değerlendirmektedir. Şüphesiz böyle bir değerlendirme eleştiri ve karşılaştırma bakımından, sürgünlük deneyiminden beslenen Avrupalılaşmış bir edebiyat eleştirisinin Türkiye’sini esas alan disiplinler sahaya Türk edebiyatının dahil edilmesinden daha somut bir şeyi ifade edecektir. Türk dili ve edebiyatlarının geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki dönüşümleri sırasında millileştirilmesini ele alan her anlatı, iddia ediyorum ki aynı zamanda (ve mecburen) onun ulus-aşırı “dışarı”nın tarihidir. Dolayısıyla bu iddia, metodolojik bir eylem olarak karşılaştırmacılığı hem nasıl kavramsallaştırdığımızı hem de belirli disiplinlerde nasıl uygulamaya soktuğumuzu etkileyen birtakım sonuçlar taşır.

Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik’te “karşılaştırmacılık” terimi ve kavramı dilin, evrensel birçok-yönlülük içinde, bilinmeyen kaynaklardan mesajlar alma ve iletme konusundaki azımsanamaz gücüne işaret ediyor. Karşılaştırmalı edebiyat disiplinini olanaklı kılan esas koşulun, bir vasıta olarak dilin, zaman ve mekân içinde gerçekleşen gidiş gelişleri ve ilişkilerindeki kuvvetinden başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Osmanlı yayıncılık kültürü 19. yüzyılın ortalarında imparatorluğun kurumsal ve gündelik yaşamında yayıncılık ve çeviri faaliyetlerinin muazzam bir biçimde artmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum hem iletişim eyleminin hem de *dilsel ve edebi bir sorun olarak iletilebilirliği* mümkün kılan koşulların eşi benzeri görülmemiş bir şekilde yoğunlaşmasına işaret eder. Burada tarihsel analizimin ana çıkış noktası olarak bu evreyi ele almamın sebebi budur. Benedict Anderson dilin hızla yerlileştirilmesinin yol açtığı tarihsel açıdan yeni yazım pratikleri ile “her yerde gazetelerin ‘insanoğlunun bu dünyası’ nı –her ne kadar yanlı bir biçimde okusalar da– ilgi alanları olarak belirlemesi” imgesinin kesişim noktasını unutulmaz bir biçimde ortaya koymuştur (*The Spectre of Comparisons*, s. 33).

Osmanlı Türk edebiyatının ilk eserleri üzerine yaptığım okumalar, “dışarı”dan gelen mesajların, çeviriye dayalı yazım faaliyetleri aracılığıyla alınılanmasının, yasal ve yazınsal yetkenin dolaysız hiyerarşilerini yeniden dolayımdayabilen ve tüketebi-

len güçlü yeni arzu biçimleri uyandırdığını ileri sürüyor. Benim kullandığım anlamıyla “edebiyatta modernlik” terimi ve kavramı, çeviri ve dağıtımın tarihsel olarak yoğunlaştığı bir dönemde “yerli” konuşma dilinin tekinsiz bir iletişim kanalı olarak keşfine işaret ediyor. Böylesi bir keşif şüphesiz yoğun bir korku üret(ebil)ir. Bu öyle bir korkudur ki çoğu zaman panik içinde (yeni) yetke hiyerarşilerinin onarılmasını hoş karşılar, hatta talep eder. Yerlileştirme [*vernacularization*] sürecinin ulusal evrimini gölgeleyen bu korku, sabit ve “içsel” bir ulusal yaşam ve referans alanının sınırlarının belirlenmesi için oluşturulmuş (ya da manipüle edilmiş) sesmerkezci teknolojilerin milliyetçi bir biçimde alımlanmasını mümkün kılar. Bunu yaparken dilsel dışarının Şarkiyatçı filoloji (19. yüzyıl Avrupası’nda Doğu dillerine ilişkin bilgi üretiminin disiplinleşmiş hali) tarafından sömürgeleştirilmesi olarak adlandırabileceğimiz sürece ulus-aşırı ya da küresel ölçekte yataklık eder. Edward W. Said’in eserlerinde teşhis ettiği ve yeniden tasarladığı şekliyle modern Şarkiyatçılığı, her şeyin ötesinde, dilsel dışarının sömürgeleştirilmesinin zorunlu kılınması olarak anlıyorum. Said’in Şarkiyatçılık adını verdiği şeyin şu zamana kadarki en yıkıcı sonucunun, 19. yüzyıl dünyasının çoğul ve heterojen “çene çalma”larının istikbalini engellemek olduğunu söyleyebiliriz. Bu engelleme, “Batı” medeniyetinin, onun “Doğulu” ötekisinden ayıran bir dünya sahnesi ya da bütünleştirici bir temsili alanın sınırlarının belirlenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırmalı edebiyatın daha önce (19. yüzyılın sonlarında) Avrupa-merkezci bir biçimde kurumsallaşmış olması, dilsel dışarının tam da bu şekilde sömürgeleştirilmesinin bir sonucu olduğu kadar, gelecek tahayyülüne dair bütün edebi güçler üzerindeki bu yapısal engellemeyi de içinde barındırır.⁵

Şüphesiz bütün ulusal edebiyatlar, şu ya da bu şekilde, böylesi bir “dünya sahnesi”ne hitap eder ve kendilerini onunla iliş-

5 Şarkiyatçılığın dilsel dışarının sömürgeleştirilmesi olarak kavramsallaştırılması, Aamir R. Mufti’nin “Orientalism and the Institution of World Literatures”ına dayanır. Bu makaleyi ilk olarak 20 Aralık 2008’de İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde yapılan bir konuşmada duydum.

kili olarak konumlandırır.⁶ Şarkiyatçılık tartışmasız modern Türk dili ve edebiyatlarının tarihini derinlemesine ve benzersiz şekillerde biçimlendirmiştir. Böylesi bir etkinin aşikâr bir göstergesi olarak, her şeyden önce, 19. yüzyılın son çeyreğinde Türkçü kültürel milliyetçiliğin Avrupa Türkolojisi'nin kendi içinden gelişimine işaret edilebilir. Sosyolog Meltem Ahıska Türkiye'de yönetimselliğe ilişkin analizinde, Batı'nın toplumsal tahayyülünün izdüşümünün derinlemesine yapılandığı bir diğer gösterge daha belirler.⁷ Ahmet Haşim'i, Latin alfabesini Türkçeye zorla benimsetmiş olan harf devrimini, Fars-Arap alfabesinin sağdan sola yazma kuralını ortadan kaldırdığı için övmeye iten, bu tahayyülün kişisel ölçekteki işleyişleridir. (Haşim 1928'de Paris'teki bir hayvanat bahçesine yaptığı ziyareti aktarır.⁸ Bir maymunun kafesi önünde durmuş, herkesin içinde eski harflerle not almaktadır. Bir anda çevresindeki Parislilerin hayvanlar karşısında duydukları büyülenme hissinin kendisine yöneltildiğini fark eder.)

Şarkiyatçılık tarafından teşvik edilmiş, harekete geçirilmiş ve şekillendirilmiş olan modern Türk milliyetçiliği (dahili) iletişimin temel koşullarını içeriden kontrol ederek, dilsel dışarının sömürgeleştirilmesine yataklık eder. 19. yüzyıl sonları-20. yüzyıl başlarında “dilde modernleşme” için tasarlanan reformlar, Türkçe yazının ulusun içinden dört bir tarafa yaptığı yolculukların sağladığı olasılıklara sınırlar koydu ve o sınırları şiddetle savundu. Türk modernitesine iki hayalet musallat olmuştur: Sınırlarını aşmakta olan bir Avrupa'nın dışsal farklılığı ile Osmanlı'nın emperyal çok-dilliliğinin köreltilmiş ve hiza-ya getirilmiş dahili farklılığı. Bu bağlamda onun ayırt edici unsuru, imkânsız bir biçimde kendisiyle aynı ya da kendine öz-

6 Bu konuyla ilgili olarak, Rutherford, “Why Papua Wants Freedom”, s. 345-59'a bakınız. Pascale Casanova'nın yakın tarihli *La république mondiale des lettres / The World Republic of Letters*'i dünya edebiyat “sahnesi”ne dair bir tür karam ya da onun eleştirel bir uygulaması olarak okunabilir. Bu noktayla ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için, “Those Outside the Scene” başlıklı makaleme bakınız.

7 Bkz. Ahıska, “Occidentalism.”

8 Bkz. Ahmet Haşim, “Sağdan Yazı”, s. 316.

deş bir kimliğin oluşturulmasında yazının denetimini sağlamak için alınan önlemlerin aşırılığıdır. Bu bilgiler ışığında, modern Türk alfabesi ve edebiyatını millileştirme çabasını –kesin olarak *ikili* bir okuma ile– 19. yüzyılın ortalarında dünya çapında gerçekteşmiş olan iletişim devrimine için “karşılaştırmalı” geleceği sınırlamak amacıyla girişilen daha geniş çaplı mücadelesinin tarihlerinden biri olarak okuyabileceğimizi ileri süreceğim. Eleştirel karşılaştırma kuramının dürtüsel kullanımlarının her zamankinden daha ağır bastığı bir dönemdeyiz. Bunun sebebi şarkiyatçı filolojiyi yeniden çok-dilli bir hümanizme dair daha talepkâr tahayyüller ile karıştıran pratik bir hükme varmakta acele edilmesidir. Modern Türk edebiyatının bu yeni okuması, ne ondan tamamen bihaber ne de onu sahiplenmeye ya da başka bir şeye uyarlamaya kararlı bir okuyucu kitlesi düşünülerek yazıldı. Benim ümidim, bu kitaptaki tartışmaların karşılaştırma eyleminin kendisindeki hayaletlik [*spectrality*] durumunu bize hatırlatmada yardımcı olmasıdır.